

20. Derzharkhiv Khersonskoi obl. F.R-1609. Op. 1. Spr. 1. 21. Derzharkhiv Vinnytskoi obl. F.R-1357. Op. 1. Spr. 11. 22. Holos Poltavshchyny. 19 liutoho 1942.

Mykhaylo Kunytskyu

THE PREFERENTIAL REGIME OF TAXATION OF THE LOCAL SOCIETY IN THE REICHSKOMMISARIAT «UKRAINE» (1941–1944)

Using a wide group of archival documents and analyzing special historical literature, the author of the publication establishes a system of tax incentives that was introduced when creating a system for collecting tax payments in the Reich Commission «Ukraine» – the largest for the size and the number of people occupying an administrative-territorial formation. At the same time, the system of privileges that are provided to the local population in the collection of tax payments conducted by the administration of the RKU in relation to the local society is reconstructed. The author of the publication states that the occupational administration of the CGS has developed a system of means and mechanisms for collecting taxes. It had to ensure the collection of tax payments. This system meant the provision of certain benefits and other material preferences in the taxation of local society. But a preferential tax regime was established only for certain categories of taxpayers. It was set for such parameters as age, health status, nationality of taxpayers, employee status of employees. Benefits in taxation were granted to enterprises that belonged to local governments. But at the same time, tax liabilities were shifted to the local society as a whole. Thus, a collective responsibility for paying taxes and fees was introduced.

Key words: taxes, levies, regulations, occupation administration, occupation policy.

УДК 94 (477.52): 324 «1990»

Богдан Філатов

ВИБОРИ ДО СУМСЬКОЇ ОБЛАСНОЇ РАДИ НАРОДНИХ ДЕПУТАТІВ 1990 Р.: НОВИЙ ЕТАП У ВИБОРЧІЙ ПРАКТИЦІ

У статті розглянуто виборчу кампанію 1990 р. до Сумської обласної ради народних депутатів. Проаналізовано зміни у структурі обласної Ради, проаналізовано кількісний та якісний склад депутатського корпусу. Досліджено особливості проведення виборів до Сумської обласної ради на територіальних виборчих округах.

Ключові слова: виборча кампанія, КПУ, група «Вибір», Сумська обласна рада, опозиція, демократизація.

У 1989 р. в СРСР проведено перші альтернативні конкурентні вибори до Верховної Ради СРСР. Вибори сприяли розгортанню демократичного руху, консолідації опозиції в єдину платформу. У березні 1990 р. схожим чином відбулися вибори до Сумської обласної ради народних депутатів. Якщо до цього вибори в області проходили на безальтернативній основі, то цього разу вперше у представників Комуністичної партії України (далі – КПУ) з'явилися цілком реальні конкурент з опозиції. Таким чином, березневі вибори депутатів облради символізували новий період у виборчій практиці.

Виборчу кампанію 1990 р. до Верховної Ради УРСР розглядали в контексті загальнополітичного процесу О. Бойко, О. Гарань, С. Кульчицький, В. Литвин та ін. Основна увага авторів концентрувалася на процесі розгортання виборчих перегонів, програмах політичних опонентів – партійного апарату і національно-демократичних сил, підсумках виборів до Верховної Ради УРСР. Водночас автори майже не розглядали специфіки проведення виборів на регіональному рівні. Специфіка проведення виборів до Сумської обласної ради народних депутатів не стала окремим предметом наукового дослідження, тому дана тема залишається актуальною. Вибори депутатів до Сумської облради проаналізовано у наукових доробках А. Баламута [1].

Джерельну базу статті склали матеріали Державного архіву Сумської області [2–3] та обласної періодичної преси, здебільшого матеріали газети «Ленінська правда», яка видавалася Сумським обкомом КПУ, тому до інформації, що подається в газеті треба відноситися критично.

Мета дослідження – проаналізувати процес виборчої кампанії до Сумської обласної ради народних депутатів 1990 р. та з'ясувати його характерні особливості.

Наприкінці 1988 р. в СРСР прийнятий закон «Про вибори народних депутатів», у відповідності до якого створювалися умови для висунення необмеженої кількості депутатів на одне депутатське крісло. Закон, хоча і не кардинальним чином, але змінив ситуацію під час проведення виборів до Сумської обласної ради. Якщо раніше вибори проходили за схожим сценарієм для СРСР, коли висувався один кандидат від КПРС на безальтернативній основі, що гарантувало отримання

депутатського мандату, то березневі вибори 1990 р., стали першими місцевими виборами, які пройшли на альтернативній основі. Фактично, березневі вибори 1990 р. стали новим етапом у виборчій практиці для СРСР [15, с. 106]. Відповідно до закону УРСР «Про вибори депутатів місцевих Рад народних депутатів Української РСР» на виборах народних депутатів 4 березня 1990 р. до Сумської обласної ради діяло 175 виборчих округів [5]. Головою обласної виборчої комісії призначено К. Чумаченко. Реєстрація кандидатів у народні депутати розпочалася 4 січня 1990 р., а вже 6 січня виборчі комісії завершили приймання протоколів на висунування народних депутатів. 3 лютого 1990 р. закінч завершено реєстрацію кандидатів у народні депутати до Сумської обласної ради [8, с. 1]. Усього на 175 мандатів у народні депутати до Сумської обласної ради претендував 781 кандидат, 8 з них висунуто органами самоорганізації за місцем їх проживання. 642 особи зареєстровано кандидатами у народні депутати обласного рівня [2, арк. 1–3].

Згідно із даними секретаря виконкому обласної ради народних депутатів І. Бакуми, у середньому на виборчому округу на один депутатський мандат до Сумської обласної ради – 4 кандидати. Зі 175 виборчих округів лише на 18 зареєстровано по 1 кандидату. В Шостинському виборчому округу № 64 зареєстровано 14 кандидатів у депутати, ще по 27 округах від 6 – до 10 кандидатів, на 83 округах від 3 – до 5 кандидатів у депутати, на 46 округах – по 2 кандидати [6, с. 1].

Показово, що на цих виборах суттєво змінився якісний склад претендентів, зокрема, серед кандидатів 84,6 % (543 осіб) раніше не були депутатами. Члени КПРС – 75,2 % (483 осіб), комсомольці – 28, жінки – 77 [7, с. 1]. Відбулися зміни і у соціальному зрізі потенційних кандидатів у депутати. За словами дослідника О. Бойка: «Перебудова значно підвищила роль, статус та активність інтелігенції у громадському житті, а нові юридичні норми функціонування національного парламенту різко підвищили вимоги до професіоналізму народних обранців. За цих обставин відсоток інженерно-технічної інтелігенції, працівників науки, освіти, охорони здоров'я у депутатському корпусі помітно зріс, а от робітників та колгоспників – зменшився». Ця тенденція чітко прослідковується на Сумщині, де лише 20,9 % кандидатів у народні депутати до Сумської обласної ради були робітники та колгоспники [7, с. 1].

Щодо агітаційної роботи з електоратом, то виборцям бракувало інформації про кандидатів. На інформаційних вітринах вивішували лише списки кандидатів у депутати. Не вистачало агітаційної різноманітності. Претенденти на депутатський мандат не дуже охоче займалися агітаційними справами. Так, від кандидатів у депутати, представників КПРС, працювали агітатори на підприємствах [11, с. 1]. Під час березневих виборів активно функціонував неформальний клуб виборців, який кожні вихідні вивішував свої стенди у сквері Т. Шевченка, що знаходиться на центральній вулиці міста. Людей притягувала інформація на листівках, яка подавалася в неофіційній обстановці [6, с. 1]. Аналіз передвиборних програм кандидатів у народні депутати Сумської обласної ради показує, що вони були схожі між собою. Акцент робився на поглибленні перебудовних процесів, покращенні екологічної ситуації, прискоренні темпів будівництва житла, вирішенні соціально-економічних проблем регіону. Протистояння опозиції і представників КПУ на виборчих округах майже не спостерігалось. Лише у Шостці перший секретар Шостинського міського партії С. Кушнірова відкрито виступила проти одного із лідерів Сумської крайової організації Народного Руху України (далі – НРУ) Л. Коваленка [16, с. 2]. Для забезпечення рівних можливостей усіх кандидатів, обласна виборча комісія відкрила рахунок № 142647 в обласній конторі Житлосоцбанку СРСР. Згідно із законом УРСР «Про вибори депутатів місцевих Рад народних депутатів Української РСР», трудові колективи області надсилали гроші на цей рахунок для проведення передвиборної агітаційно-пропагандистської роботи. Використання у рамках агітації багатотиражних газет, гучномовців, розмножувальної техніки, агітаційних машин, іншої техніки – можливе лише за умови, що інші кандидати певного виборчого округу мають схожі можливості. Окрім того, використання агітаційного комплексу засобів необхідно було погодити із окружною виборчою комісією. Кандидати могли передати техніку виборчій комісії, для використання її для всіх кандидатів виборчого округу. Виборча комісія випускала листівки з біографіями кандидатів [7, с. 1].

Існували окремі випадки порушення кандидатами до Сумської обласної ради умов передвиборної боротьби. Обласна виборча комісія отримала 17 листів та звернень з питань порушень організації та проведення виборів органи місцевої влади Сумської області [2, арк. 2].

У першому турі обрано депутатів на 75 виборчих округах [9, с. 1]. Явка виборців склала 90 % (953004 із числа зареєстрованих виборців). На 88 окружних, де зареєстровано від 3-х і більше кандидатів на 18 березня заплановано 2 тур. Ще на 12 виборчих округа, де балотувалося 1–2 кандидати, через відсутність необхідної кількості голосів назначено повторні вибори на 22 квітня 1990 р. На виборчому округу № 5, через те, що кандидат зняв свою кандидатуру, вибори визнано недійсними [16, с. 1]. 4,4 % бюлетенів за результатами проведення першого туру виявилися недійсними [12, с. 1]. У першому турі на виборах до Сумської обласної ради обрано лише 4

безпартійних депутатів, усі інші були представниками КПРС [11]. Результати свідчать про те, що опозиційні сили, ще не мали великого авторитету серед населення на Сумщині.

18 березня 1990 р. на 88 виборчих округах відбувся 2 тур виборів депутатів до Сумської обласної ради [13, с. 1]. Явка виборців помітно знизилася і склала лише 77,6 % (441426 виборців). Низька явка пояснювалася незадовільною соціально-економічною ситуацією в Сумській області. Опозиційні до КПРС сили закликали до страйкування виборчого процесу. На виборчому окрузі № 21 явка виборців склала лише 55 % від зареєстрованої кількості виборців. Схожі цифри зафіксовано на виборчих округах № 24 та № 62 – 57,6 % та 61,4 % відповідно [2, арк. 4–5].

Реєстрація кандидатів на повторні вибори проходила до 24 березня. 22 квітня відбулися повторні вибори народних депутатів до облради. Вакантними залишалися 12 депутатських мандатів обласного рівня [4, с. 2]. За підсумками виборів 85,6 % (138 осіб) – обрані депутати вперше. 83,5 % (136 депутатів) – члени КПРС, 1,71 % – входили до ВЛКСМ. До складу обраних депутатів входили 23,3 % працівників АПК, 22,1 % – промисловості і транспорту. 13,5 % – представники освіти, а 9,2 % – працівники медицини. 42,9 % – представники сільського господарства (керівники колгоспів, радгоспів, спеціалісти народного господарства). 87,7 % обраних депутатів мали вищу освіту, 9 кандидатів наук. Серед 175 обраних депутатів, лише 12 жінок. У національному складі серед обранців переважали українці – 139 депутатів, 19 росіян, 1 білорус, вірмен – 1, євреї – 3. За віком – лише 8 депутатів, які не досягли 30 років [2, арк. 1–3].

Аналіз виборчої кампанії 1990 р. до Сумської обласної ради народних депутатів, дозволяє виділити такі характерні риси та особливості виборчого процесу. Висунення кандидатів на більшості виборчих округів відбувалося на альтернативній основі. Порівняно із попередніми виборами збільшилася кількість кандидатів у депутати. Усі претенденти в народні депутати мали приблизно рівні умови в своїй агітаційній діяльності. Завдяки неформальному клубу виборців населення Сумщини мало змогу ознайомитися із політичними програмами кандидатів. Вибори виявили багато нових політичних лідерів, здебільшого представників опозиції. Зокрема, Л. Коваленко, В. Осадчий, В. Казбан.

В умовах демократизації радянського суспільства та поширення гласності, в Сумській обласній раді народних депутатів утворилася опозиційна група «Вибір», що сформувалася із представників різних політичних сил. Група «Вибір» об'єднувала в своєму складі членів НРУ, соціал-демократичної партії України, і в цілому налічувала 42 народних депутати (24 % від загальної кількості народних депутатів) [3, арк. 219]. Депутатську групу «Вибір» очолював О. Самардак. На противагу групі «Вибір» створено депутатську групу «Більшовик». На підставі взаємної згоди депутатами вирішено утворити групу «Суверенітет», з числа прогресивно налаштованих народних депутатів [17, с. 1].

5–6 квітня 1990 р. відкрилася перша сесія оновленої Сумської обласної ради народних депутатів. У сесії брали участь 163 депутати. На сесії обрали керівний апарат. Головою обрано В. Шевченка, з нього проголосувало 103 депутати, проти – 57. Вибори голови облради проходили фактично на безальтернативній основі. Претендентами на посаду були: головний фахівець ВО «Хімпром» В. Борзунов, заступник директора Сумського науково-виробничого об'єднання «Насосенергомаш» та перший секретар Сумської обласної організації КПУ В. Шевченко [1, с. 94]. Заступником став – В. Москаленко. Також створено президію обласної ради. Головою виконкому облради на безальтернативній основі обрано А. Бондаренко. До виконавчого комітету Сумської обласної ради народних депутатів обрано 15 осіб. Заступниками призначені О. Лаврик та А. Петрусенко [10, с. 1].

Керуючись законом «Про обласну Раду народних депутатів Української РСР», Сумська обласна рада народних депутатів вирішила утворити такі постійні комісії: мандатну в складі 5 членів; планово-бюджетну та з питань удосконалення управління економікою області – 5 членів; з промисловості, товарів народного споживання, транспорту та зв'язку – 13 членів; з будівництва, архітектури і промисловості будівельних матеріалів – 11 членів; з АПК та продовольчого забезпечення – 12 членів; з науки, народної освіти й культури – 11 членів; у справах молоді – 8 членів; з охорони здоров'я, праці жінок, материнства і дитинства, фізичної культури та соціального забезпечення – 11 членів; з торгівлі, громадського харчування і побутового обслуговування населення – 8 членів; з економіки та раціонального використання природних ресурсів – 11 членів; з соціальної законності та охорони громадського порядку – 6 членів. Постійні комісії обиралися у складі секретаря, голови комісії, заступника голови комісії і членів комісії. До роботи в постійних комісіях залучено 101 депутата, що складало 70 % депутатського корпусу [14].

Отже, березневі вибори мали не цілком демократичний характер, КПРС продовжувала використовувати адміністративний ресурс у передвиборній кампанії. Хоча вибори і закінчилися в цілому перемогою представників КПРС, але засвідчили перехід на новий рівень у виборчій практиці. Було помітно, що КПРС на Сумщині поступово втрачала свою домінуючу роль у

суспільстві. Особливістю виборів до Сумської облради було те, що висунення кандидатів в депутати відбувалося на альтернативній основі, кандидати в депутати від КПРС на більшості виборчих округів отримали реальну конкуренцію від представників опозиції. На деяких виборчих округах перемогу здобули представники від опозиційних сил. Під час виборчої кампанії в середовищі опозиційних сил виявлено нових політичних лідерів. Представники КПРС, які потрапили до облради, були налаштовані здебільшого прогресивно до змін в суспільстві.

Список використаних джерел

1. Баламут А. М. Сумська обласна рада народних депутатів: від командно-адміністративної системи управління до місцевого самоврядування (1989–1991 рр.) // Сумська старовина. 2012. № 38–39. С. 91–99.
2. Держархів Сумської обл. Ф. Р-2196. Оп. 96. Спр. 723. Арк. 283. 3. Державний архів Сумської області. Ф. Р-2196. Оп. 96. Спр. 72. Арк. 258. 4. Завтра повторні вибори // Червоний промінь. 1990. №17. С. 2. 5. Закон УРСР «Про вибори депутатів місцевих Рад народних депутатів Української РСР». URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/8305-11> (дата звернення: 01.09.2018).
6. Мироненко В. Вибори // Ленінська правда. 1990. № 19. С. 1. 7. Мироненко В. Вирішальний етап // Ленінська правда. 1990. № 32. С. 1. 8. Мироненко В. Завершено висунення кандидатів // Ленінська правда. 1990. № 3. С. 1. 9. Мироненко В. Завтра – повторне голосування // Ленінська правда. 1990. № 55. С. 1. 10. На першій сесії обласної ради // Ленінська правда. 1990. № 68. С. 1. 11. Небожина Г. Ідуть агітатори в сім'ї // Ленінська правда. 1990. № 13. С. 1. 12. Обрано 75 депутатів // Червоний промінь. 1990. № 11. С. 2. 13. Повідомлення обласної виборчої комісії про підсумки виборів депутатів Сумської обласної ради народних депутатів // Ленінська правда. 1990. 8 березня. С. 1. 14. Рисіч Й., Литовченко Л. Вибори: від формалізму до демократизму (досвід України в 70–90-і роки ХХ ст.) // Вісник Тернопільського державного технічного університету. 1996. № 1. С. 101–111. 15. Розглянуто організаційні питання // Ленінська правда. 1990. № 70. С. 1–2. 16. Сіряченко В. Якій партії довіритись? // Ленінська правда. 1991. № 28. С. 1.

References

1. Balamut A.M. Sumska oblasna rada narodnykh deputativ: vid komandno-administrativnoi systemy upravlinnia do mistsevoho samovriaduvannia (1989–1991 rr.) [Sumy Regional Council of People's Deputies: From the Command-Administrative System of Management to Local Self-Government (1989–1991)]. Sumska starovyna. 2012. №38–39. S. 91–99.
2. Derzharkhiv Sumskoï obl. F. R-2196. Op. 9b. Spr. 723. Ark. 283. 3. Derzharkhiv Sumskoï obl. F. R-2196. Op. 9b. Spr. 72. Ark. 258. 4. Zavtra povtorni vybory [Tomorrow repeated selections]. Chervonyi promin. 1990. №17. S. 2. 5. Zakon URSR «Pro vybory deputativ mistsevykh Rad narodnykh deputativ Ukrainskoi RSR» [Law of the USSR «On the election of deputies of local Soviets of People's Deputies of the Ukrainian SSR»]. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/8305-11>. 6. Myronenko V. Vybory [Selections]. Leninska pravda. 1990. №19. S. 1. 7. Myronenko V. Vyryshalnyi etap [The decisive stage]. Leninska pravda. 1990. №32. S. 1. 8. Myronenko V. Zaversheno vysuvannia kandydativ [The nomination of candidates was completed]. Leninska pravda. 1990. №3. S. 1. 9. Myronenko V. Zavtra – povtorne holosuvannia [Tomorrow – repeat voting]. Leninska pravda. 1990. №55. S. 1. 10. Na pershii sesii oblasnoi rady [At the first session of the regional council]. Leninska pravda. 1990. №68. S. 1. 11. Nebozhyna H. Idut ahitatory v simi [Go campaigners in the family]. Leninska pravda. 1990. №13. S. 1. 12. Obrano 75 deputativ [Selected 75 deputies]. Chervonyi promin. 1990. №11. S. 2. 13. Povidomlennia oblasnoi vyborchoi komisii pro pidsumky vyboriv deputativ Sumskoï oblasnoi rady narodnykh deputativ [The report of the oblast election commission on the results of the elections of deputies of the Sumy Regional Council of People's Deputies]. Leninska pravda. 1990. 8 bereznia. S. 1. 14. Rysich Y., Lytovchenko L. Vybory: vid formalizmu do demokratyzmu (dosvid Ukrainy v 70–90-i roky XX st.) [Elections: from formalism to democracy (the experience of Ukraine in the 70-90-ies of the XX century)]. Visnyk TDTU. 1996. №1. S. 101–111. 15. Rozghlianuto orhanizatsiini pytannia [Organizational issues are considered]. Leninska pravda. 1990. №70. S. 1–2. 16. Siryachenko V. Yakii partii doviryty? [What party to trust?]. Leninska pravda. 1991. №28. S. 1.

Bohdan Filatov

ELECTIONS TO THE SUMY REGIONAL COUNCIL OF THE PEOPLE'S MEMBERS 1990: A NEW EVOLUTION IN ELECTION PRACTICE

The article examines the course of the 1990 election campaign to the Sumy Regional Council of People's Deputies. The changes in the structure of the regional council are analyzed, the quantitative and qualitative composition of the deputy corps is analyzed. The features of the elections to the Sumy Regional Council in territorial election districts were investigated.

Key words: election campaign, CPU, group «Choice», Sumy regional council, opposition, democratization.